

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LIV.
Fasciculus 7.

GÖNCZI KATALIN

**A városi jog és feljegyzései a középkori
Magyarországon**

SZEGED
1998

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, LÁSZLÓ BODNÁR, OTTÓ
CZÚCZ, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS MARTONYI,
IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL,
JÓZSEF RUSZOLY, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, BODNÁR LÁSZLÓ, CZÚCZ
OTTÓ, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS, MARTONYI JÁNOS,
MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA,
RUSZOLY JÓZSEF, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

Az európai integrációs folyamat idején bizonyára sokakban felmerül a kérdés, hogy hogyan ragadhatók meg Európa jogi és kulturális közösségének a gyökerei.¹ A nemzeti jogrendszerek kialakulása előtti időszak, a középkori jogtörténet kutatásával az európai jogi kultúra számos újabb szegmense válik megragadhatóvá; a középkori városjognak a megismerése pedig lehetővé teszi a magyar jogi kultúra egy újabb európai aspektusának a feltárását. A város, a középkori társadalomnak fontos mobilizációs tényezője ugyanis jelentős mértékben hozzájárult a középkori *ius commune* kialakulásához: a glosszált római jog is például az itáliai városállamok egyetemlein indult először virágzásnak.

Ezúttal doktori disszertációm fő téziseit szeretném ismertetni: a középkori magyar városi jog fejlődésének állomásait.² Ebben a tárgyban a frankfurti Európai Jogtörténeti Intézetben végzett kutatásaim során jutottam el a jogtörténeti szempontból még nem elemzett forráshoz, a Budai Jogkönyvhöz, melynek alapján a magyar városi jog kialakulásának a szakaszát vizsgáltam. Tudománytörténeti bevezetés után néhány módszertani kérdésre térek, ezt követően szólok Buda város középkori jogforrásáról, a Budai Jogkönyvről.

I. Tudománytörténeti bevezetés

A jogtörténeti irodalomban a középkori városi jognak méltatlanul is mostoha sors jutott. Városaink középkori jogélete néhány művelődéstörténeti munkától eltekintve³ történelmünk egyik fehér foltjaként tartható számon. A városjog kutatásánál csekély számú feldolgozásra nyúlhatunk vissza; ezek nagyrészt a XIX. században, a történeti jogi iskola égisze alatt íródtak.⁴ E művek tudománytörténeti jelentősége vitathatatlan, vizsgálati módszerük miatt azonban csak bizonyos fenntartásokkal használhatók. A középkori város jogrendjének értelmezésénél ugyanis a XIX. századi jogtudomány

---

¹ E cikk egy előadás kézírata, mely Univ. Doz. Dr. Homoki Nagy Mária "A magyar magánjog története" című speciális kollégiumának keretében 1998 március 17-én hangzott el Szegeden, a József Attila Tudományegyetemen. A szerző ezúton is köszönetet mond a megtisztelő meghívásért.

² A doktori értekezés disputációja 1995-ben volt a frankfurti Johann Wolfgang Goethe-Egyetemen, a dolgozat magyar opponense Prof. Dr. Zlinszky János volt. A disszertáció 1997-ben jelent meg a Max Planck Európai Jogtörténeti Intézet sorozatában, "Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht. Die Stadtrechtsentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel Ofen" címen, magyarországi terjesztését az Osiris kiadó végzi. A disszertáció módszertani alapjait a Horváth Pál szerkesztette Egyetemes Jogtörténet (Budapest 1997) című tankönyv "A középkori város jogtörténeti aspektusai" című fejezetében foglaltam össze (136–147. p.) magyar nyelven.

³ Király János: Pozsony város joga a középkorban. Budapest 1894. Davori Relkovic Neda: Buda város jogkönyve. Budapest 1905.

⁴ Ebben a tekintetben utalnék különösen Wenzel Gusztáv munkásságára: Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben, in: Értekezések a társadalomtudományok köréből. Szerk.: Frankói Vilmos, 4. (1878) 2. sz. és A XV. századi tárnoki jog, in: Értekezések a társadalomtudományok köréből. Szerk.: Frankói Vilmos, 5. (1880) 3–52. p.

pandektajogi-magánjogi rendszerét vették alapul, s tárgyukat az egyes jogintézmények jogdogmatikai ismertetése képezte.⁵ Ezek a művek a városi jog zárt rendszerének a megalkotására törekedtek, s ennek megfelelően jogágak szerint rendszereztek a középkori városi normákat.⁶

Mivel XVI. századig Magyarország kereskedővárosaiban a lakosság vezető rétegét délnémet kereskedők alkották, így e városok a nacionalista történetírás értelmében nem kifejezetten voltak "nemzeti" jogintézményeink közé sorolhatók. Ezzel indokolható, hogy a XIX. századi történetírás figyelme nem is igen terjedt ki rájuk.⁷ Eötvös József gondolata pregnánsan érzékelteti a történettudomány fenntartását a városokkal szemben: "Városaink e szerint idegen, az összes nemzettől különvált elemet képeztek; mintegy német szigetekként álltak itt a magyar tenger közepette idegen nyelvvel s szokásokkal, sőt, mint a fennmaradt budai jogkönyv bizonyítja, idegen törvényekkel is."⁸

A magyar történeti vizsgálatok figyelme csak az 1920–30-as évektől fordult a városok felé. Ekkor is elsősorban a városfejlődés kizárólagos okait, a római kontinuitást vizsgálták.⁹ Másrészt a városszociológia kezdett megerősödni Erdei Ferenc írásai nyomán.¹⁰

A középkori magyar városi jog azonban továbbra is a jogtörténeti kutatások perifériáján állott, a középkori város ismertetése is egyes jogintézmények egyoldalú kiemelésére szorítkozott. Ezen a tényen a jogi feljegyzések viszonylag bő forrásanyaga,¹¹ s történettudományi és levéltári előtanulmányok sem változtattak.¹²

A városjogi kutatások deficitjeként értékelhető, hogy a közép-kelet-európai városi jog fejlődése nem szakítható ki az európai kontextusból, így magával vonja a németek keletre településének és a magdeburgi - a lengyel területek esetében a lübecki jog - elterjedésének a problematikáját. Ezáltal a kutató egyfajta ideológiai kötöttséggel találta magát szemben: az I. világháború után kibontakozó nacionalizmussal, politikai törekvések legitímálásával. Konkrétan tehát annak a nézetnek az ideológiai alátámasztásával, hogy a németek voltak a kultúra kizárólagos hordozói Kelet-Európában.¹³ A magdeburgi jog hatását a kolonizáció és a germanizáció fogalom párral azonosították,

⁵ Példaként említeném a városjog feldolgozása szempontjából máig is egyik legfontosabb műnek számító munkát *Király János* tollából (Pozsony város joga a középkorban. Budapest 1894.) illetve egy átfogó városjogi művet: *Johann von Steeger*: Darstellung der Rechte und rechtlichen Gewonheiten der königlichen freyen Städte in Ungarn. Wien 1834.

⁶ Ez a módszer a történeti jogi iskola jogpozitivizmusra való leszűkülésének példájaként tartható számon. Vö. *Ekkehard Kaufmann*: Rechtspositivismus, in: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte. Szerk.: Adalbert Erler és mások, 5. köt. Berlin, 1990. 321–335. hasáb.

⁷ Kivételként említeném *Király János* idézett művét.

⁸ *Freiherr Joseph v. Eötvös*: Fontes rerum austriarum XV. l.p.3.5.7.8.46.68 és *Borchgrave Emil*: Essay historique; Eder I.C. De initiis, 89. p.

⁹ *Pleidell Ambrus*: A magyar várostörténet első fejezete, in: Századok, 47. évf. [1934], 160 ff.

¹⁰ Németországi tanulmányai után *Erdi* figyelme elsősorban a mezővárosok felé fordult, s ezeket tekintette a magyar város specifikus típusának. *Erdi Ferenc*: A magyar város, Budapest 1974.

¹¹ Nyomatásban megjelent a selmeci, körmöci, zsolnai jogkönyv Ilpo Tapani Piirainen kiadásában: *Das Stadtrechtbuch von Sillein*. Berlin/New York, 1972; *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Stiavnica/Schemnitz*. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Oulu, 1986. *Das Stadt- und Bergrecht von Kremnica/Kremnitz*. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Heidelberg, 1983.

¹² A levéltári kutatások kapcsán meg kell említnünk a két világháború közötti szegedi professzor, *Iványi Béla* munkásságát, aki Eperjes és Bártfa levéltárának az állományát tárta fel. *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára, Szeged, 1931 és Bártfa város levéltára. Szeged, 1910.

¹³ *Gerd Althoff*: Die Beurteilung der mittelalterlichen Ostpolitik als Paradigma für zeitgebundene Geschichtsschreibung, in: *Die Deutschen und ihr Mittelalter. Themen und Funktionen moderner Geschichtsbilder vom Mittelalter*, Szerk.: Gerd Althoff, Darmstadt 1992, 152–162. p.

ebben a szellemben vázolták fel az 1920-as évektől a kelet-európai városjogok elterjedését. Ezt a törekvést jól szemlélteti az ebben a korszakban keletkezett terminológia: példaként idézném a jogátültetés a "Rechtsverpflanzung",¹⁴ illetve a kultúra tápanyaga a "Kulturdünger" kifejezéseket. A magyar városjog fejlődésének a vizsgálata során is megfigyelhető ez a felfogás, egy 1926-ban megfogalmazott gondolat szerint: "A német jogszokásoknak és státútomoknak hű őrei voltak Magyarország városai".¹⁵ E nézetek mögött azonban nem voltak tények, rendszeres forráselemzés helyett politikai szövegeknek adtak hangot.¹⁶

A városi jog megragadásában újabb kutatási deficitet jelentett az 50-es évek mechanikus marxista történetfelfogása. Mindez a társadalomtörténetben az osztályszemlélet túlhangsúlyozásaként jelent meg.¹⁷ Ennek a leegyszerűsítő módszernek a következtében azonosítják sokan még ma is a városi jog kutatását a végrehajtóapparátus illetve az igazgatási jog előtörténetével.

A magyar városi jog kutatásában először 1960–70 körül figyelhető meg egyfajta konjunktúra. Ekkor alapították a Magyar Urbanisztikai Társaság-ot és a többkötetes Budapest Története is ekkor látott napvilágot.¹⁸ A középkori városok jogfejlődése azonban elsősorban a történettudományi kutatások nyomán vált ismertté. Ebben a tekintetben kell kiemelünk Fügedi Erik írását a középkori városprivilegiumokról.¹⁹ Kubinyi András publikációi Buda társadalomtörténetéhez pedig el nem hanyagolható bázist jelentenek a városi jog kutatásának a szempontjából.²⁰ A történészek jogtörténész vitapartnere a középkori városfejlődésben az egykori szegedi professzor, a későbbi levéltári munkatárs, Bónis György volt.²¹

A külföldi jogtörténeti kutatásoknak továbbra is fontos kérdése a magdeburgi-szász jog elterjedése Kelet-Európában, a legújabb munkák azonban elsősorban Lengyelországról születtek.²² A német jogtörténészek érdeklődését mutatja egy kiállítás is, ahol a cseh- és morvaországi német jogkönyveket mutatták be 1993-ban. A kutatásokat nagymértékben megkönnyíti, hogy az 1980-as években sorra jelentek meg a városi jog-

---

¹⁴ Gertrud *Schubart-Fikentscher*: Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa, Weimar 1942, 31. p.

¹⁵ "Die Städte Ungarns waren treue Hüter deutscher Rechtsgewohnheit und Rechtssatzung" idézet: Wilhelm *Weizsäcker*: Die Ausbreitung des deutschen Rechtes in Osteuropa, in: Staat und Volkstum (Bücher des Deutschtums), Szerk.: K. Loersch, 2. köt., Berlin 1926, 564. p.

¹⁶ Ez a tendencia jellemző még az 1950-es évek német történetírására is.

¹⁷ A szemlélet megalapozására l. *Molnár* Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig, Budapest 1949.

¹⁸ A középkori várostörténet szempontjából az 1. kötet bír jelentőséggel: Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig, Szerk.: Gerevich, László Budapest 1973. Ebben a korban megjelent ugyancsak mérvadó munkák pl. Vidéki városaink, Szerk.: Borsos József, Budapest 1961 és *Eperjessy* Kálmán: Városaink múltja és jelene, Budapest 1971.

¹⁹ *Fügedi* Erik: Középkori magyar városprivilegiumok, in: Tanulmányok Budapest Múltjából, 14. köt., [1961], 17 ff.

²⁰ *Kubinyi* András szerteágazó publikációi közül példaként a legfontosabbak: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összekötéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig, in: Levéltári Közlemények, 42 évf. [1971], 2. sz., 203 ff. és Die Anfänge Ofens (= Giebener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens, 60. köt.), Berlin 1972.

²¹ *Bónis* György: Die ungarischen Städte am Ausgang des Mittelalters, in: Die Stadt am Ausgang des Mittelalters, Szerk.: Wilhelm Rausch, Linz/Donau 1974, 79 ff.

²² Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen, Szerk.: Dietmar Willoweit és Winfried Schich, Frankfurt (M.)/Bern 1980 és Decreta iuris supremi Magdeburgiensis castris Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs des deutschen Rechts auf der Burg zu Krakau 1481-1511, Szerk.: Ludwik Lysiak és mások, Frankfurt/M. 1997.

könyvek nyomtatásban, egy finn nyelvtörténész gondozásában.²³ Összességében azonban elmondható, hogy a magyarországi városok jogfejlődésének a kutatása, a városi jogkönyveknek illetve az egyes városjogok átfogó vizsgálata még a jelenkori kutatások előtt álló feladat. A jogtörténet számára ismeretlenek a jogkönyvek jogforrási kapcsolatai is. Ehhez a feladathoz a történészek fontos alap kutatásokat végeztek, a forráselemzéshez azonban hiányzik az elméleti alap. Példaként említeném Ladányi Erzsébet munkásságát az 1970-es években, aki az oklevelek terminológiája alapján vállalkozott a városok tipizálására.²⁴ A városi önkormányzatról szóló doktori értekezése pedig módszertanilag azért vitatható, mert a modern értelemben vett jogi személy fogalmi elemei alapján tett kísérletet a középkori önkormányzati jogok ismertetésére.²⁵

II. A városi jog vizsgálatának módszertani alapelvei

A városkutatás módszertani eredményeit a frankfurti egyetem jogtörténészeinek, Gerhard Dilcher professzor úrnak az útmutatásai nyomán sajátíthattam el. Dilcher professzor újította meg a városi jog kutatását, azáltal, hogy a középkori város jogéletét Max Weber városszociológiai kategóriáinak az alkalmazásával értelmezte.²⁶ A jogtörténettudomány ugyanis addig elzárkózott a Max Weber-i mű befogadásától, annak ellenére, hogy tanulmányai alapján Webert elsősorban a jogászai szakma mondhatná magáénak.²⁷

Max Weber városszociológiájában²⁸ szocioökonómikus jegyek s fejlődési kategóriák alapján a város három típusát különböztette meg: az arisztokratikus központú antik várost, az uralom szempontjából jelentős orientális várost, s a polgárság domináns szerepét tükröző középkori-okcidentális várost.²⁹ A városok jellemző vonásait pedig ezen várostípusok egymástól való elhatárolódásában értelmezte.

A középkori okcidentális várost, mely a Max Weber-i nézetrendszerben korporatív politikai, gazdasági és társadalmi egységként értelmezhető, elsősorban a városi szabadság különbözteti meg más korok és más földrészek városától. A város társadalmi fejlődésben játszott kiemelkedő szerepét abban jelölte meg Weber, hogy a város intézményes keretet biztosított a szabad státusz eléréséhez a társadalom széles rétegei

²³ L. a 11. sz. jegyzetet.

²⁴ Ladányi Erzsébet: *Libera villa, civitas, oppidum. Terminologischen Fragen in der ungarischen Städteentwicklung*, in: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Historica*, 18. évf. [1977], 3 ff. Ellentétes állásponton van viszont Deák Ernő: *Das Städtewesen der Länder der ungarischen Krone (1780-1918)*, 1. rész: *Allgemeine Bestimmung der Städte und der städtischen Siedlungen*, Wien 1979, 23 l. 7. jegyzet.

²⁵ Ladányi Erzsébet: *Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai korszakában*, Budapest 1997.

²⁶ Gerhard Dilcher: *Die Entstehung der lombardischen Stadtkommune*. Aalen, 1967. Városelméleti cikkeinek összefoglalására I. Bürgerrecht und Stadtverfassung im europäischen Mittelalter, Köln/Graz, 1996.

²⁷ Max Weber kezdeti tudományos munkássága pedig kifejezetten jogtörténeti irányultságú volt. Heidelbergi és berlini jogi tanulmányai után 1889-ben promoveál a kereskedelmi társaság történetéből Levin Goldschmidtnél, a német kereskedelmi jog akkor egyik legmeghatározóbb személyiségénél. Vö. Gönczi Katalin: *Jogtörténeti évfordulónaptár*. Levin Goldschmidt halálának 100. évfordulóján, in: *Jogtudományi Közlöny*, 52 évf. [1997], 543 ff. Max Weber 1891-ben a berlini jogi fakultáson habilitál ugyancsak jogtörténeti témából, a római agrártörténet közjogi és magánjogi aspektusaiból.

²⁸ Max Weber városra vonatkozó tézisrendszere hatalomszociológiájának szerves alkotóelemeként a *Gazdaság és társadalom* című poszthumusz művében jelent meg. Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1976.

²⁹ Weber: i. m. 7273–741. p.

számára.³⁰ A középkori város elsődleges ismérve a városi közösség, a kommuna, melynek formálódása a városurassággal szembeni harcban jól nyomon követhető. A megváltott-megharcolt városi szabadság, az ily módon kovácsolódott városi közösség, az együttélést átható közösségi szellem, valamint az ennek következtében kialakult önálló bírói fórum és a részben autonóm jog különbözteti meg a középkori várost a városok antik és orientális típusától.³¹

A középkori város ideáltípusának absztrahált jellemzői a további városszociológiai kutatások meghatározó elemeit képezték, s a mai napig kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Max Weber középkori városának ideáltípusa a városlakók s a polgárság aktivitására irányította a tudományos publikum figyelmét, ebben az értelemben a városi jogszociológusok tartalmát s terjedelmét a városi szabadság, valamint a polgárság politikai aktivitásának függvényében értelmezhetjük. Ebben értelemben a Max Weber féle történeti-jogszociológiai módszer általános elméleti alapul s módszertani útmutatóként szolgálhat.³²

A modern városkutatás módszertanának másik pillérét az 1950-es években a berlini egyetem professzorának, Wilhelm Ebel munkássága képezi.³³ Ebel kiemelkedő jelentőségű írásaiban mutatott rá arra a tényre, hogy a városi jog újszerűségét a kereskedői mentalitás adta. Ezen a ponton a kereskedőknek a városi jog radikálisan új normarendszerének a kialakításában játszott szerepét, a nemzetközi lex mercatoriat kell kiemelnünk. Ebel a városi jogot olyan sajátos jognak tartotta, mely a szokásból és a közösség megegyezéséből fejlődött ki, s lényegét tekintve a racionalitás, a mobilitás és a gazdaságosság elveivel jellemezhető.³⁴ A nemzetközi kereskedelem megkövetelte mobilitás ugyanis hagyományok kötelékétől mentes, új jogi gondolkodást hívott életre, mely a középkori jogrendben mobil jog keletkezését eredményezte.

Ez a fajta mobilitás motiválta a városi jog normarendszerének alakulása során például azokat a törekvéseket, hogy a kereskedők adásvételi, pénztartozási jogvitáit ne a magánbosszú vagy a bírósági párbaj döntse el. A kereskedői jogvitáknál az eljárás gyors elintézése ugyanis alapvető követelmény volt. Ennek a folyamatnak az eredménye, hogy enyhült az eljárási formakényszer, a szimbólikus, kultikus jellegű cselekmények jelentősége csökkent, s új bizonyítási eszközök jelentek meg. Az ügyleti tanúk bizonyítóereje nőtt, s az oklevelek kiállítására rendszeresített kereskedelmi könyvnek is idővel bizonyító erőt tulajdonítottak.

A városi jog erre a fajta racionalizálódásra élethelyzeteket tükröző normákkal reagált, mivel az archaikus jogi gondolkodás nem fért meg az árucserre jogával. Ebben a tekintetben a tulajdonát ruházásnál, az örökbefogadásnál, de elsősorban az eljárásjogi viszonyokban figyelhető meg a városi jogon belül a jogtechnikai racionalizálódás és az ökonomikus jogi gondolkodás.

³⁰ Weber: i. m. 742. p.

³¹ Uo.

³² Kritikájára azonban l. Harold *Berman*: *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition*, Cambridge, Massachusetts/London, England, 1983. 399–403. p.

³³ Wilhelm *Ebel*: *Der Bürgereid als Geltungsgrund und Gestaltungsprinzip des deutschen mittelalterlichen Stadtrechts*. Weimar, 1958.; *Die Willkür. Eine Studie zu den Denkformen des älteren deutschen Rechts*. Göttingen, 1953 és *Über die rechtsschöpferische Leistung des mittelalterlichen deutschen Bürgertums*. in: *Vorträge und Forschungen*, 11. köt.: *Untersuchungen zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte in Europa*. Szerk.: Theodor Mayer. Stuttgart, 1966. 241–258. p.

³⁴ *Ebel*: *Die rechtsschöpferische Leistung*, 241–258. p.

III. A középkori városi jog, mint vizsgálati tárgy

Disszertációmban a kezdetektől, a XIII. századtól a XV. század második feléig, a városfejlődés virágkoráig vizsgáltam az ország legjelentősebb kereskedővárosainak, a szabad királyi városok jogának a fejlődését. Azon várostípusát, melynek jogfejlődése a legmagasabb szintet érte el: joganyagát írásban is rögzítették. Ez a virágkor a társadalomfejlődésben is éreztette hatását, Szűcs Jenő gondolatát idézve "a városfejlődés időben egybeesett a rendi szerveződéssel".³⁵ Mint azt a városi épületek díszítése is mutatja, erre az időre esett a városi és polgári öntudat megjelenése, és a központi (királyi) hatalommal szembeni egységes fellépés is. Ebben a korban beszélhetünk a város csoportok szerveződéséről, a városszövetségek kialakulásáról, melynek tagjai jogi tanácsadással segítettek egymást.

A XV. századra tehető továbbá a városok egységes képviselője az országgyűlésen is, a renddé szerveződés alapja. 1405-ben hívja meg ugyanis először Luxemburgi Zsigmond a városok képviselőit, hogy küldötteikkel megtárgyalja a városi dekrétumot.³⁶ Ezt a vizsgálati szakaszt a városi jog egységesedése, a tárnoki ítékezés nyomán kialakuló *ius tavernicale* kialakulása zárja le.³⁷ Bár a felvidéki és erdélyi bányavárosok fejlődése majdnem megegyezett a szabad királyi városokéval, ott a kereskedelem helyett szintén a nagy rizikóval járó bányászat volt a belső fejlődés hajtóereje, e városok virágkora azonban a nemesfém bányászat hanyatlásával gyors véget ért.

Disszertációmban a városi jog forrásaira, különösen a joganyag kialakulására s forrásbeli kapcsolataira fordítottam különös figyelmet, szemben a korábbi munkákkal, melyek a jogi rendelkezések tartalmának vagy a joganyag jogágak szerinti dogmatörténeti megismerését tűzték célul. A városjogok egyedi normái ugyanis városonként eltérőek, tartalmuk az adott város jogállásától függött. Az egyedi szabályok dogmatikai elemzésével így csak statikus képet kaptam volna egy adott városról, mely kevés ismeretanyaggal rendelkezik. Szerencsésebbnek tartottam ezért a városi jogkönyvek feldolgozásánál a városi jog rétegződésének a kérdését a kutatás középpontjába állítani.

IV. A városi jog forrásai, rétegei

A városi jog tradicionális rendként értelmezhető, melynek megjelenése a településfejlődés meghatározott fokához kötődik, s a városfejlődés egy adott szakaszának a jelensége. A középkori város fejlődése egy sajátos jogrendszer keletkezését eredményezte, melynek normarendszerét a város saját keretein belül, önmaga hozta létre.

A városi jog forrásainak,³⁸ rétegeinek a nevesítése a korabeli városi jogi irodalomban is nyomon követhető. A Budai Jogkönyv szerzője művének kezdetén például

³⁵ Szűcs Jenő: *Das Städtewesen in Ungarn im 15.–17. Jahrhundert*, in: *La Renaissance et la Réformation en Pologne et Hongrie 1450–1650*, Szerk.: Fügedi Erik és mások, Budapest 1963, 126. p.

³⁶ Mályusz Elemér: *Geschichte des Bürgertums in Ungarn*, in: *Vierteljahresschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, 20. évf. [1928], 393. p. és *Csizmadia* Andor: *A magyar városi jog*, Kolozsvár 1941, 17. p.

³⁷ A tárnoki jog fejlődését a következő korszakban behatóan vizsgálta a pozsonyi egyetem jogtörténésze, Stefania Mertanova. *Stefania Mertanova: Ius tavernicale*, Bratislava 1985.

³⁸ A Budai Jogkönyv forrásbeli kapcsolataira I. Gönczi: *Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht*, 155–211. p.

maga vette sorra a Jogkönyv forrásait.³⁹ Legfontosabb forrásként jelölte meg az ún. Handfesteket, azaz a királyi privilégiumokat, s utalt a szabadságlevelek város jogállását meghatározó szerepére.⁴⁰ A királyi privilégiumlevelek számitanak a városi jog egyik legkorábbi rétegének, és a városi jog külső keretét alkotják. A városi jog fejlődése során a szokásjogi jogrend ugyanis a privilégiumi rendelkezések keretén belül hozta létre sajátos normáit. További réteggént nevesítette a szerző a városi bírói fórum ítéleteit és a városi jogszokásokat. Ezenkívül utalt a bevezetőben a magdeburgi joggal való összefüggésre is, melyre később szeretnék kitérni.

Az említett forrásokon kívül azonban a városi jognak további rétegeit is nevesíthetjük. Elsőként említeném a francia, vallon, lombard települések szokásait, a hospes-szokásokat, melyek a királyi privilégiumokon keresztül, de közvetlen módon is befolyásolták a városi jog alakulását, s a városjogok legkorábbi forrásaként tarthatók számon. A királyi kiváltságlevelekben nem rögzített telepesszokások a városi jogban szóbeli hagyományozás útján éltek tovább. A telepesszabadságoknak ez a meghatározó szerepe adja a közép-kelet-európai városi jog fejlődésének egyik specifikumát.⁴¹

A városi jog az országos jog környezetében, abból kiemelkedve létezett és azzal kölcsönhatásban fejlődött. Különösen a városi jogkönyvek feljegyzése során kell számolnunk a királyi törvényhozás hatásával. A dekrétumok rendelkezései a városi szokásjog közvetítésén keresztül, de közvetlenül is alakították a városi jogot. A budai jog feljegyzése szempontjából különös jelentőséggel bírt Zsigmond városi törvénye.⁴²

A magyar városi jog fejlődésében a törvényi rendelkezések mellett viszonylag késői réteggént jelennek meg a városi jogalkotás termékei, a statútumok, német megfelelőjük a *Satzung* illetve *Einung*. Ezeket a szabályokat a városi testületek alkották a felmerülő jogi problémák megoldására, ezáltal mobilitást hoztak a statikus középkori jogrendbe. A városi jog megújulása - melyre Wilhelm Ebel mutatott rá - pontosan ezeken a statútumokon keresztül történt. A statútumok érvényesülési alapját a polgárság megegyezése adta, mivel a közösség tagjai a rendszerességgel összeülő polgárság gyűlésén a normák megtartására tettek fogadalmat.⁴³

A városok belső igazságszolgáltatása következtében a városi jognak imént említett, érvényesülésüket és forrásukat tekintve különböző rétegei - a királyi privilégiumok, a telepesszokások, a városi szokásjog, a statútumok, és a királyi dekrétumok - azonos szintre kerültek, s a városi bírói fórum ítélezési gyakorlata folytán egymással vegyültek. A jog írásbeli rögzítése során ezek a rétegek további, másodlagos joganyaggal egészültek ki. Ilyen járulékos joganyagként nevesíthetjük a szerző képzettségére visszavezethető római jogi illetve kánonjogi normákat, a német jogkönyvek kompiláció útján bekerült szövegrészeit vagy a dunai kereskedelem közvetítette bécsi jogszokásokat.

³⁹ "[...] Vnd ist geschriben nach allen ausgesprochen vrtailen vnd nach gueterr löblicher gewohnhait, Vnd allermaisten nach sag hantfestlicherr prieff, Damit ds selbe Ofenstat gestift, gefreyet vnd pegabet wardenn ist von manigen künigen vnd fürsten des lands zu Vngeren." Das Ofner Stadtrecht 1. (a továbbiakban OS). A Budai Jogkönyv szövegrészei *Mollay* Károly 1959-ben megjelent *Das Ofner Stadtrecht* című kritikai szövegkiadásából származnak. Pontos könyvészeti adata: *Das Ofner Stadtrecht*. Szerk.: Karl Mollay. Budapest 1959.

⁴⁰ "[...] Vnd ist geschriben nach allen ausgesprochen vrtailen vnd nach gueterr löblicher gewohnhait, Vnd allermaisten nach sag hantfestlicherr prieff, Damit ds selbe Ofenstat gestift, gefreyet vnd pegabet wardenn ist von manigen künigen vnd fürsten des lands zu Vngeren." OS 1.

⁴¹ *Gönczi*: Ungarisches Stadtrechts aus europäischer Sicht, 92-93. p.

⁴² Zsigmond király rendezte először törvényi szinten a városok jogállását 1405. évi I. dekrétumában.

⁴³ *Ebel*: *Der Bürgereid*, 1 ff.

V. A városi jog írásbeli rögzítése

A jogi normák a felmerülő problémákra adott válaszként ragadhatók meg, így a városi jog forrásainak az elemzésével a városi együttélési viszonyoknak azt a területét ismerhetjük meg, melyek feltétlenül normatív parancsokat igényeltek. A városi jog, mint normarendszer értelmezésénél felmerül a kérdés, hogy mely szabályok nyertek írásbeli rögzítést, s hogy az írásban rögzített normákról honnan lehet ismereteket szerezni.

A városi jog tehát a hagyomány által megalapozott sajátos jogrendként értelmezhető, melynek normái kezdetben szóbeli átörökítés útján határozták meg a városlakók életét. A szóbeli jogi tradíciókról az írásbeliségre való áttérés folyamatában,⁴⁴ melynek kezdeteként az európai fejlődés tükrében a XII. századot jelölhetjük meg, különös jelentőséggel bírt a városi normák feljegyzése. A városi jog szabályainak egy része idővel privilégiumban, városi statútumban, másik város számára közölt "jogi iránymutatásokban" ill. szerződéshez hasonló megállapodásokban nyert írásbeli, rögzített formát; összességében véve azonban a városi jog első évszázadait a szóbeli átörökítés határozta meg.

A magyar városi jognak itt felsorolt forrásai azonban csak töredékesen vannak meg, mivel a török idők nem egy városi levéltár pusztulását okozták: Buda levéltára például teljesen leégett. A középkori városok jogforrásai így más – elsősorban felvidéki – városok levéltári anyagából restaurálhatók, illetve a meglévő városi jogkönyvek alapján lehet meglétükre következtetni.⁴⁵ Ezen jogkönyvek sorából irányítsuk figyelmünket a legjelentősebb szabad királyi város, Buda jogforrására, a többi város jogéletét is befolyásoló budai jogra.

VI. Buda jelentősége a középkori jogfejlődésben

Kereskedelmi kapcsolatai következtében jelentős szerep jutott Buda városának az európai jogfejlődésben. A XV. századra Buda lett az ország vezető városa, királyi székhely, lakosságának száma a XV. század II. felében kb. 8.000-re tehető, míg a többi szabad királyi város lakosság száma 34000 körül mozgott.⁴⁶ Budánál keresztezték egymást nyugatra a rajnai, belga és délnémet területekre vezető kereskedelmi útvonalak, így indult virágzásnak Budán a flandriai posztókereskedelem a XIV. század végén. Buda volt a keleti végpontja az Anjouk idején virágzásnak indult itáliai kereskedelemnek, mely főként földközi-tengeri árukat, elsősorban fűszereket közvetített Magyarországra.⁴⁷ A cseh és morva kereskedők, akik Nagyszombat és Brünn felé vitték áruikat szintén Buda érintésével indultak útjukra. Jelentős szerepet játszott Buda a keleti területek kereskedelmi forgalmában is.

⁴⁴ A magyar jogfejlődésre vonatkozóan röviden utalnánk az oklevélkiállítás hiteleshelyi gyakorlatára l. *Eckhart* Ferenc: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter, in: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 9. (kiegészítő köt.) (1915) 395–555. p.

⁴⁵ A jogkönyvek sorában kiemelhetjük Zsolna város jogkönyvét 1378-ból, a XV. sz. elején feljegyzett Pozsonyi és Budai Jogkönyvet, Selmecebánya 1466-ból való s Kőrmöcbánya 1492-es városi jogkönyveit.

⁴⁶ *Kubinyi* András: A középkori Magyarország városfejlődése, in: Rubicon, 4. évf. [1993] 8–9. sz., 16 ff.

⁴⁷ *Pach* Zsigmond Pál: Die Verkehrsrouten des Levantehandels nach Siebenbürgen und Ungarn zur Zeit der Könige Ludwig von Anjou und Sigismund von Luxemburg, in: Europäische Stadtgeschichte in Mittelalter und früher Neuzeit, Szerk.: Werner Mägdefrau, Weimar 1979, 69–70. p.

Buda kereskedelmi szabályait több szabad királyi város vette át, így például Sopron, Kassa és Bártfa is.⁴⁸ A XIII. századtól a királyi privilégiumok az egykori fehérvári jog helyett Buda város jogát adományozták az újonnan alapított városnak. Buda példája alapján gyakorolták a városi rangra emelt települések a vásártartás illetve a bíróválasztás jogát is. A XIV. századtól kezdve Buda városához lehetett fellebbezni, melyet Zsigmond 1405-ös városi törvénye színtre is emelt. A budai jog volt a mérvadó az 1430 körül állandósult városi bíróság, a tárnokmester ítélőszéke előtt is.⁴⁹

Nemcsak a budai városi jog, de a céhkiváltságok is példaértékkel bírtak: a debreceni céhek a XV. század folyamán budai céhprivilegiumokat vettek át.⁵⁰ A budai jog autoritását mutatja az a tény, hogy még város törökök általi elfoglalása és a polgárság elmenekülése után is, a budai tanácshoz fellebbezett egy debreceni polgár, 1548-ban.

VII. A Budai Jogkönyv kéziratai és feljegyzése

A virágzó városi jogélet normáinak az írásbeli rögzítésére a XV. század elején került sor. A Budai Jogkönyv korafelnémet nyelven íródott, mivel a XVI. századig a városi polgárság vezető rétegét délnémet kereskedők alkották. A Budai Jogkönyv, Werbőczy Hármaskönyve mellett a középkori Magyarország jogéletének egyik legfontosabb kútfőjeként tartható számon. Jelentőségét az alábbi gondolattal emelte ki a század elején a jogkönyv első, művelődéstörténeti feldolgozásának a szerzője, Neda Relkovic: A Budai Jogkönyv "tartalmát tekintve hazai városi jogkönyveink közül a legterjedelmesebb. A míg amazok többnyire hézagosak, a városi életnek csak egy-egy jelenségére terjeszkednek ki; addig a budai jogkönyv a legterjedelmesebb, a városi étellel jóval behatóbban foglalkozó s ezáltal eléggé meg nem becsülhető kútfő."⁵¹

A jogkönyv anyaga ma három kéziratból ismert, mindhárom az eredeti másolata. A legrégebben ismert az ún. Cromer kézirat, melyet a XVI. század közepén másoltak le. Ez a kódex Kassáról származik és az ottani városbíróé volt. A kézirat egykor Frank Ignác tulajdonát képezte, s az ő halála után kerül az Egyetemi Könyvtárba, ahol ma is található. A második, legátfogóbb forrást az ún. Líceumi kódex-et a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában találták meg a XIX. században. Ez a kézirat 1440/50 körül készült Budán, s a törökök elől menekülő budai városbíró vitte magával Pozsonyba.

A jogkönyv első nyomtatott kiadását először Michnay András⁵² és Lichner Pál, a pozsonyi evangélikus líceum tanárai készítették el, mely 1845-ben jelent meg.⁵³ A jogkönyv harmadik kézírata a 16. században készült, valószínűleg a budai jogot alkalmazó Kolozsvár számára. Ez a kézirat csak 1938 óta ismert, egy magánszemély hagyatékából

⁴⁸ Kubinyi András: Der ungarische König und seine Städte im 14. und am Beginn des 15. Jahrhunderts, in: Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen, Szerk.: Wilhelm Rausch, Linz/Donau 1972, 201 p.

⁴⁹ Szentpéteri Imre ifj.: A tárnoki ítélőszék kialakulása, in: Századok, 68. évf. [1934], 510. p.

⁵⁰ Iványi Béla: Debrecen és a budai jog, Debrecen 1924, 18. p.

⁵¹ Relkovic: Buda város jogkönyve, 25. p.

⁵² Michnay András professzor 1838-ban csatlakozott a líceum tanári karához. Az elsőéven természetjogot, egyházjogot, magyar közjogot és bányajogot, a 2-3. éven pedig "észszerű köz-, büntető és népjogot" továbbá országtant és egyházjogot tanított. Caplovic: Der Rechtsunterricht am evangelischen Lyceum in Bratislava, in: Acta Facultatis Juridicae Universitatis Comenianae. Die juristische Bildung in der Slowakei und Ungarn bis zum J[ahre] 1848, Bratislava 1968, 77 p.

⁵³ Andreas Michnay / Paul Lichner (Szerk.): Ofner Stadtrecht von MCCXLIV-MCCCCXXI., Preßburg 1845.

került a Fővárosi Könyvtárba.⁵⁴ A jogkönyv második, kritikai kiadását az időközben ismertté kézirat felhasználásával Mollay Károly az Eötvös Lóránd Tudományegyetem germanista professzora készítette el 1959-ben.⁵⁵

A kiadás kapcsán vizsgálta meg a Budai Jogkönyv nyelvészeti kutatója, Mollay Károly a jogkönyv keletkezésének a körülményeit.⁵⁶ A forrás feljegyzését a várostörténet ismeretében az 1402/3 és 1439 közötti időre datálta, a budai kézművesek 1402-es felkelése után, mivel a felkelés után bevezetett új választási rendet a jogkönyv már tartalmazta. A bíróválasztás szabályai azonban még az 1439-es népmozgalom előtti állapotot tükrözik. Ekkor vált szükségessé, hogy írásban rögzítsék a fennálló alkotmányos rendet, így vették fel a jogkönyvbe például azt a rendelkezést, hogy a városbíró, a városi jegyző, vagy a kisebb jelentőségű ügyekkel foglalkozó pénzbíró tisztjét csak olyan személy töltheti be, akinek mind a négy nagyszülője német volt. Ez a rendelkezés a városi kereskedőréteg hatalmát volt hivatott biztosítani.

A jogkönyv szerzőjének a személyét illetően nem alakult ki egységes álláspont a jelenlegi történettudományban. A szerző munkája első címében az alábbi gondolattal fedte fel kilétét: "Dw solt gedächtig sein des Johannes Zu ewigen zeitenn". "Johannesről mindörökké emlékezzetek meg".⁵⁷ A korábbi véleményt, mely a felvidéki Siebenlinden helységről származó budai városi jegyző személyét vélte a Budai Jogkönyv szerzőjének,⁵⁸ Kubinyi András megkérdőjelezte levéltári kutatásai alapján.⁵⁹

A munka alapján azonban biztosak lehetünk abban, hogy a Budai Jogkönyvet egy jogilag és teológiaiag iskolázott személy állította össze. Maga a jogkönyv felépítése is ezt támasztja alá, illetve a prolóógus igazságelméleti-jogfilozófiai eszme-futtatásai is a jogkönyv szerzőjének az iskolázottságára engednek következtetni. A bibliai idézetek, a középkori európai jogirodalommal összecsengő részek s a római jogi illetve kánonjogi idézetek a Budai Jogkönyv ismeretovábbító szerepét sugallják.

VIII. A Budai Jogkönyv felépítése

A jogkönyv egy filozófiai eszme-futtatásokat tartalmazó prolóógusra és egy 440 bekezdést tartalmazó fő részre osztható. A prolóógus az igazságos bíró leírásával kezdődik, s a korabeli igazságelméleti felfogás értelmében az igazságosság megvalósítását tettelezi célként a város vezetői számára. Ebben a tekintetben tartalmazza a város négy fő tisztségviselőjével (a városbíróval, a városi lelkésszel, a városi jegyzővel és a magisztrátussal) szemben támasztott erkölcsi követelményeket. Rímes formában sorolja fel továbbá a tisztségviselés kizáró okait. A prolóógus erkölcsstani jellemrajza alapján a Budai Jogkönyv párhuzamba állítható a középkori irodalomban honos királytükörökkel illetve az ún. olasz podestá-tükörökkel.⁶⁰ A jogkönyvnek az igazságról és erkölcsösségről szóló tanítása városi szemszögből tárgyalta az uralkodókra vonatkozó erköcsrajzokat. A

⁵⁴ Neda Relkovic: A budai jogkönyv (Ofner Stadtrecht) harmadik kézirat a Fővárosi Könyvtárban, in: Fővárosi Könyvtár Évkönyve, 11. évf. [1941], 3 ff.

⁵⁵ L. a 39. sz. jegyzetet.

⁵⁶ Mollay: Das Ofner Stadtrecht, Bevezetés, 3 ff.

⁵⁷ OS 1.

⁵⁸ Mollay: Das Ofner Stadtrecht, Bevezetés, 22 p.

⁵⁹ Kubinyi András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig, in: Levéltári Közlemények, 42. évf. 1971, 2. sz., 203 p.

⁶⁰ Christiani E.: Le alternanze fra consoli e podestù ed i podestù cittadini, in: I problemi della civiltà comunale, Szerk.: Cosimo Damiano Fonseca, Bergamo 1971, 47 ff.

középkori politikai-jogi irodalomnak a leírásen kívül az uralkodó hatalmát legitimáló funkciója is volt - a Budai Jogkönyv esetében a város vezetői uralmának az igazolása.⁶¹

A jogkönyv fő részének a belső szerkezete egy jól megszerkesztett "uralkodói piramis" képét mutatja. Ennek csúcán az európai jogi irodalomban, a szász illetve a sváb tükörből ismert két kard elmélete, az investitúraharc szimbólikus leírása áll. A két kard a világi és az egyházi uralmat jelenti, s a császár és a pápa hatalmát szimbolizálja.⁶² A Budai Jogkönyv a későbbi, az egyházhoz közelálló, sváb tükörbeli megoldást vette át, mely a pápa hatalmát emelte ki. A jogkönyvben ezután a király, a királyi tisztségviselő és a városok viszonyát szabályozó konkrét jogi normák következnek, melyek középpontjában a városok jogi helyzete, az adózás mértéke állt.⁶³ A királyi tisztségviselők közül különös figyelmet kapott a tárnokmester személye, aki a szabad királyi városok királyi bírója volt. Ezt követően ismét a városbíró hivatalára és a magisztrátusra irányul a jogkönyvet szisztematikusan olvasó figyelme; több cikkely foglalkozik a bíró választásával, az eskütétellel, a bíró beiktatásával.

A következő nagyobb egység a városi lakosság jogállásával foglalkozik, hierarchikus rendben mutatja be a lakosság várossal szembeni kötelezettségeit. A városi lakoságnak ez a foglalkozás szerinti bemutatása a rendi társadalom eddigi hatalmi struktúrájának a finomítását jelentette.⁶⁴ A hierarchia csúcán a kereskedők állnak, ezt követően közel 50 további mesterség foglalkozási szabályairól tesz a jogkönyv említést. Külön kitér az idegen kereskedők jogállására, akiket a budai fogadósok tartoztak a helyi szokásokról felvilágosítani, ezt követően részletesen tárgyalta az aranyművesekre, a húsvágókra és a szövetkereskedőkre vonatkozó szabályokat. A szabályok központi kérdését a céhek kötelessége képezi, a foglalkozás tisztességének a megőrzése és a város javának a szolgálata. Így például különös részletességgel jegyezte fel a szerző a budai húsvágók foglalkozási szabályait, a húsárusítás higiéniai előírásait. A városi lakosság ellátásának szabályain keresztül tehát a Budai Jogkönyvben a város, mint szolidáris közösség jelenik meg.

A jogkönyv fő részének harmadik ún. dogmatikai része vegyesen tartalmazza a magánjogi és a büntetőjogi előírásokat, így rendelkezéseket találhatunk a nagykorúságra, a gyámságra, a dolgok felosztására vonatkozóan. Ezek a szabályok egyúttal a római jog hatását is tükrözik. Szintén római jogi alapokon nyugszik a szerződések érvényességét kizáró okok ismertetése, úgymint a jogkönyv büntetőjogi szabályai is. Az emberölési bűncselekmények, a lopás és a rablás a római jogi obligationes ex maleficio-n alapuló szerkesztési elvre utalnak.

IX. A Budai Jogkönyv forráskapcsolatai

"Hye hebet sich an das Recht puech nach Ofnerrstat Rechten, Vnd mit helet in etlichen dingen oder stugken Maidpurgerischem rechten [...]"⁶⁵

⁶¹ Gönczi Katalin: A városbíró alakja a Budai Jogkönyvben, in: *Iustum, aequum salutare. Festschrift der Pázmány-Universität zum 70. Geburtstag von János Zlinszky*, Szerk.: Bánrévy Gábor, Budapest 1998, 116. ff.

⁶² OS 3.

⁶³ OS 6.

⁶⁴ Gönczi: *Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht*, 135-154. p.

⁶⁵ "Ime Buda város Jogkönyve, mely több esetben megegyezik a magdeburgi joggal" OS 1.

A Budai Jogkönyv ezen bevezető gondolata alapján a korábbi irodalomban a magdeburgi-szász jog egyértelmű hatását feltételezték.⁶⁶ További forráselemzések hiányában az ilyen megállapítások vezettek oda, hogy Magyarországot a magdeburgi jog befolyási övezetének tekintették, nemcsak a német, de mint a miskolci jogakadémia egykori tanára Bruckner Győző, a magyar irodalomban is.⁶⁷ Szintén formális kritériumok alapján mások a bécsi városi jogcsalád tagjának tekintették Budát.⁶⁸

A Budai Jogkönyv forrásainak elemzésére az első kísérletet Neda Relkovic tette 1905-ben, mikor kimutatta a szöveg gondolati, tárgyi és szóbeli egyezéseit más középkori jogforrásokkal.⁶⁹ Ez a forráskatalógus kiváló előtanulmánynak bizonyult, de olyan formális megállapításokhoz is vezetett, hogy például az esküdtek 12-es száma a sváb tükrözését mutatja, a városi lelkész választásának a joga - az egyik legrégebbi telepesskiváltság - pedig a freiburgi jogét. Relkovic nyomán terjedt el az a máig mérvadó nézet, hogy a magdeburgi jog a Budai Jogkönyv egyik fő forrása, mint azt az 1993-ban megjelent Budapest Lexikon szócikke is bizonyítja.⁷⁰

A magdeburgi jog hatásának a vizsgálatánál különbséget kell tennünk a jog tényleges érvényesülése illetve a jogforrások átvétele között. A városok jogfejlődésének ismeretében a magdeburgi jog közvetlen hatása Magyarországon kizárható, a magyar városi jog és az idegen jogok között nem jöttek létre intézményesített kapcsolatok. Ellentétben a lengyel területekkel⁷¹ a magyar királyok várospolitikája következtében nem keletkezett egy ún. *ius teutonicum*,⁷² és a királyi hatalom erősségét mutatja az a tény, hogy a magyarországi városok nem egy távoleső "anyaváros"hoz, így például a légvonalban 800 km-re fekvő Magdeburghoz, hanem a királyi bírósághoz fellebbeztek. A városok belső alkotmányos fejlődése pedig nem hívta életre a magdeburgi mintájú esküdti ítélőszékeket, így az ítélezés alapján sem sorolhatók a magyar városok a magdeburgi jogcsalád tagjai közé. A Budai Jogkönyv szakaszai, mint azt Relkovic kimutatta azonban néhány esetben megegyeznek a magdeburgi jog boroszlói és görlltzi feljegyzéseivel, a szakaszok átvétele azonban inkább a fogalmazás pontosítását szolgálta. Ilyen egyezést találunk például a polgárság gyűlésén való részvételi kötelezettség leírása kapcsán.⁷³

További átvételeket találunk a szász tükrözés, a sváb tükrözés, a római jogi forrásokkal való egybevetés során is pozitív eredményekre jutunk. A Budai Jogkönyvben azonban döntő többséggel a délnémet jogok, a dunai kereskedővárosok jogszokásai jutottak érvényre, ami a kereskedelem illetve a betelepülő kereskedők közvetítő szerepével indokolható.⁷⁴ Számos céhprivilegium, foglalkozási szabály, a városi együttélés normái, így a szomszédjogi szabályok tükrözik a bécsi városi jog hatását. A hasonló

⁶⁶ Röviden utalnék itt Raimund Kaindl, Franz v. Krones, Wilhelm Ebel, Klaus-Detlev Grothusen, Fritz Markmann, Eberhard v. Künßberg és Wilhelm Weizsäcker műveire. Bővebb irodalmat és forráskritikát l. Gönczi: *Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht*, 155-161.

⁶⁷ *Bruckner Győző: A középkori partikuláris jogfejlődés és a selmeci városi és bányajog, Miskolc 1935.*

⁶⁸ Herbert Fischer: *Die Wiener Stadtrechtsfamilie*, in: *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*, 7. évf. [1948], 52 ff.

⁶⁹ *Relkovic: Buda város jogkönyve*, 31 ff.

⁷⁰ *Budai Jogkönyv*, in: *Budapest Lexikon*, Szerk: Berza László, Budapest, 1933, 2. kiad., 1. köt., 167 ff.

⁷¹ *Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen*, Szerk.: Dietmar Willoweit és Winfried Schich, Frankfurt (M.)/Bern 1980.

⁷² *Csizmadia: A magyar városi jog*, 13. p.

⁷³ *Relkovic: Buda város jogkönyve*, 44. p.

⁷⁴ *Gönczi: Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht*, 168-178. p.

gazdasági adottságú és jogi státuszú kereskedőváros, Bécs árumegállító joga, csehstatútumai joggal szolgáltak a XV. századi Buda példájául.

Az európai kereskedelmi útvonalak közvetítő funkcióján kívül meg kell említenünk a városi honorációrok tanulmányait,⁷⁵ akik külhoni tanulmányaikról nemcsak ismereteket, de egy-egy jogkönyvet is magukkal vittek. Ilyen peregrinus volt például a későbbi nagyszebeni polgármester, aki minden valószínűséggel bécsi tanulmányai alkalmával vitte haza, a sváb tükör, az iglói bányajog és a magdeburgi jog szövegét tartalmazó kódexet.⁷⁶ Budai Jogkönyvben fellelhető bibliai idézetek, a keresztény filozófia tézisei illetve a jogkönyv rendszerező módszere is a szerző iskolázottságával indokolható.

A középkori Magyarországon található német jogkönyvek mintául szolgáltak a városi jog írásbafoglalásakor. A szász tükör és a sváb tükör származási helyei bizonyítják, hogy a magyar városokban ezek a jogkönyvek ismertek voltak. Az említett nagyszebeni kódexen kívül a sváb tükör további példányait találták meg Pesten és Kasán. A szász tükör egy kézírata Eperjesről származik, míg egy másik a legjelentősebb szepesi szász városból, Löcséről.⁷⁷ A Budai Jogkönyv szerkezetének, egyes bekezdéseinek az összevetése után e jogkönyvek magyarországi hatása igazolható. Ezáltal a magyar jog európai hagyományainak újabb aspektusa válik ismertté a középkori jogfejlődés tükrében.

X. Ajánlás

E tanulmányt a középkori magyar jogtörténet európai jelentőségű kutatójának, az egykori szegedi professzor, Bónis György emlékének ajánlom. Bónis sokoldalú tudományos munkásságának és eredményeinek a méltatására már több ízben sor került,⁷⁸ életművének egy aspektusát szeretném ezúttal csak kiemelni, mely a jelenkori kutatások szempontjából különös fontossággal bír: a magyar jogtörténetírás európaiságának a megteremtésében Bónis György szerepe kiemelkedő jelentőségű. Az ő idegenyelvű publikációi hozzáférhetővé tették a külföldi tudományos publikum számára a magyar jogi kultúra intézménytörténetét, illetve Bónis példaértékkel alkalmazta a külföldi módszertani eredményeket a hazai jogtörténeti kutatásoknál.⁷⁹ Az akkori tudománypolitikai felfogásokkal indokolható az a tény, hogy egyetemi katedra híján sem Bónis György, sem mediavista kollégája, Degré Alajos nem motiválhatták a következő jogászgenerációkat a középkor kutatására, tudományos munkásságuk csak levéltári kutatásokra szorítkozhatott. Így publikációik értelmezése kapcsán fogalmazhatjuk meg azt a tételt, hogy a középkori jogfejlődés forrásainak az ismerete nemcsak a magyar, de az európai jogi kultúra szempontjából is kiemelkedő fontosságú.

⁷⁵ Szabó Béla: Magyarországi jogi stúdiukai külföldi egyetemeken, Kézirat.

⁷⁶ Gustáv Lindner: Der Schwabenspiegel bei den Siebenbürger Sachsen, in: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung, 6. évf. [1885], 86 ff. [Utánnyomás in: Der Schwabenspiegel bei den Siebenbürger Sachsen, Szerk.: Karl August Eckhardt, Aalen 1973, 1 ff.].

⁷⁷ Demkó Kálmán: Lőcse története, Lőcse 1897, 10. p.

⁷⁸ A legfontosabb nekrológ: Zlinszky János: Bónis György (1914–1985), in: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung, 104. köt. [1987], 487–494. p.

⁷⁹ Röviden utalnék a hűbériségről és a rendiségről szóló 1947-es publikációjára, melyben Max Weber hatalomszociológiai kategóriáit alkalmazta a magyar jogintézmények vizsgálatánál: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban, Kolozsvár 1947.

KATALIN GÖNCZI

DAS STADTRECHT UND SEINE AUFZEICHNUNGEN IM MITTELALTERLICHEN UNGARN

In memoriam György Bónis

(Zusammenfassung)

Die Abhandlung beschäftigt sich mit der Entstehungsphase und der Blütezeit des Stadtrechts und – am Beispiel des Ofner Stadtrechtsbuches – mit den städtischen Rechtsaufzeichnungen. Die Verf.in faßt in diesem Artikel die wichtigsten Thesen ihrer rechthistorischen Auswertung des ungarischen Stadtrechts zusammen und setzt eine bereits erschienene Untersuchung fort (Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht. Die Stadtrechtsentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel Ofen, Frankfurt/M. 1997; zugleich Osiris-Verlag: Budapest 1997).

Der Zugriffsansatz der Untersuchung ergibt sich aus dem gegenwärtigen europäischen Integrationsprozeß: Die Suche nach den Wurzeln der kulturellen und rechtlichen Einheit Europas ist zur Zeit der Beitrittsverhandlungen der ost-mittleuropäischen Staaten mit der Europäischen Union zu Recht intensiviert worden. Die gemeinsamen Grundlagen des europäischen Rechts geraten durch die Erforschung der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Rechtskultur ganz automatisch in das Blickfeld und durch die Untersuchung des Stadtrechts finden wir einen Zugang zu neuen Themenbereichen, die von der bisherigen Literatur nicht adäquat erfaßt werden konnten.

Nach einem Blick auf die Forschungsgeschichte zum ungarischen Stadtrecht setzt sich die Verf.in anhand der neuesten Ergebnisse der europäischen Stadtrechtsforschung mit dem ungarischen Stadtrecht auseinander. Die mittelalterliche Stadt, der zentrale Mobilisierungsfaktor der damaligen Gesellschaft, produzierte das ihr eigenartige Rechtssystem innerhalb ihrer Stadtmauern selbst, wie schon Wilhelm Ebel höchst treffend feststellte: Die mittelalterliche Stadt war ein "Treibhaus moderner Staatlichkeit". Bei der Erforschung der Traditionsordnung der genossenschaftlichen Bürgergemeinde, die sich seit der Mitte des 12. Jahrhunderts entwickelte, knüpft die Verf.in dann an die Stadtsoziologie Max Webers an, wie sie vor allem von Gerhard Dilcher fortgeführt wurde.

Die Normen des Stadtrechts wurden – wie in allen mittelalterlichen Gesellschaften – anfangs mündlich tradiert. Erst als in der mittelalterlichen Rechtskultur der Übergang zur Schriftlichkeit begann (in Westeuropa zwischen dem 12. und 13. Jahrhundert), erhielten die städtischen Rechtsaufzeichnungen eine besondere Bedeutung. Die Regeln des Stadtrechts wurden nun in der Form von Privilegien, Statuten und auf der Grundlage der anderen Städten erteilten "Rechtsauskünfte" in vertragsähnlichen Vereinbarungen festgelegt. Der am meisten entwickelte Typus einer solchen städtischen Normfixierung sind die Stadtrechtsbücher.

Im Hinblick auf das ungarische Stadtrecht haben diese Stadtrechtsbücher eine besondere Bedeutung, denn das Stadtrecht mehrerer wichtiger Handels- und Bergbaustädte des Landes wurde ab dem 14. Jahrhundert meist auf Initiative der

Stadtverwaltung aufgezeichnet. Auf diese Weise entstanden vor allem die Rechtsbücher von Karpfen, Preßburg, Ofen, Kremnitz und Schemnitz. Die quellengeschichtliche Bedeutung dieser Rechtsbücher liegt darin, daß das mittelalterliche ungarische Stadtrecht meist nur aus diesen Stadtrechtsbüchern rekonstruiert werden kann, denn in der Zeit der Türkenherrschaft sind die städtischen Archive weitgehend zerstört wurden. Primär also durch eine Analyse des Rechtsbuches der damals wichtigsten Stadt des Königreichs Ungarn lassen sich die Kenntnisse über die Schichten des Stadtrechts sowie seine europäischen Wurzeln erweitern.

Die Entwicklungsphasen des ungarischen Stadtrechts werden am Beispiel des Rechtsbuches der Stadt Ofen dargestellt. Ofen, ein Teil des heutigen Budapest, war im Spätmittelalter die Residenzstadt der ungarischen Könige und, da es zu einem regelrechten Zentrum des Fernhandels wurde, eine der bedeutendsten Städte Ungarns. Die Bürgerschaft in Ofen stammte überwiegend aus den süddeutschen Donaustädten (also vor allem aus Wien und Regensburg); durch die Handelsverbindungen des Ofner Patriziats zu den deutschen Gebieten verstärkte sich diese Herkunft noch weiter. Bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts war die Führungsschicht der Stadt somit hauptsächlich deutsch; dieses Deutschsein definierte aber Sprache und Herkunft, nicht etwa eine Nationalität, wie es in der späteren Literatur interpretiert wurde. Das am Anfang des 15. Jahrhunderts aufgezeichnete Stadtrechtsbuch Ofens ist demzufolge auf frühneuhochdeutsch verfaßt worden.

Die Quellen des Stadtrechts, also Kaufmannsrecht, Gewohnheiten, Privilegien und autonome Rechtssetzung, finden sich im Ofner Stadtrechtsbuch aufeinander bezogen und miteinander vermengt. Das Stadtrecht im Rechtsbuch wurde zudem mit subsidiärem Material gemischt, welches aus anderen Rechtskreisen stammte oder auf die Bildung des Verfassers zurückgeführt werden kann. Auf diese Weise kamen Zitate aus dem Schwaben- und dem Sachsenspiegel, aber auch aus dem kanonischen Recht und dem Corpus Iuris als eigenständige Rechtssätze in das Rechtsbuch. Schließlich reicherte sich das Stadtrecht durch die Handelstraditionen vor allem aus dem Donauhandel an, wodurch besonders für die Verkehrsfreundlichkeit des Ofner Stadtrechts gesorgt wurde.

Neben den oben genannten Quellengattungen scheint es in der Rechtsaufzeichnung des Ofner Stadtrechts noch eine weitere Schicht zu geben. Gleich am Anfang seines Werkes weist der Verfasser auf die Übereinstimmungen der Rechtssätze des Ofner Stadtrechtsbuches mit dem Magdeburger Recht hin: "Hye hebet sich an das Recht puech nach Ofnerrstat Rechten, Vnd mit helet in etlichen dingen oder stugken Maidpurgerischem rechten". Dieser ausdrückliche Hinweis auf Magdeburg wurde in der älteren Literatur kurzerhand als Beleg für die Verbreitung des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Ungarn herangezogen, und Ofen wurde zum südlichsten Einflßbereich des Magdeburger Rechts erklärt. Diese Thesen konnten aber wissenschaftlich nicht belegt werden, denn es fehlten umfassende Quellenuntersuchungen sowie systeminterne Analysen der Rechtskreise. Stattdessen wurde die Verbreitung des deutschen Rechts in der früheren Literatur primär unter einer politischen Perspektive gesehen und durch nationalistisch gefärbte Einschätzungen noch radikalisiert, wie die Verwendung von Ausdrücken wie "Rechtsverpflanzung" oder "Kulturdünger" bis in die 1950er Jahre zeigt.

Aus rechtshistorischem Blickwinkel stellt die Verf.in nun fest, daß die Rechtsverbindungen des ungarischen Stadtrechts zu fremden Rechtskreisen nicht in einer

institutionalisierten Form entstanden oder gepflegt wurden. Zwar erhielt die Stadtentwicklung in Ungarn (wie auch in anderen ostmitteleuropäischen Gebieten) aus der deutschen Rechtsentwicklung wichtige Impulse, doch führte die königliche Städtepolitik mit ihrer Privilegierung der Siedlungen zu einer eigenständigen Rechtsentwicklung der ungarischen Städte. Deshalb kann eine unmittelbare Geltung des Magdeburger Rechts in der ungarischen Stadtentwicklung nicht nachgewiesen werden. Der Bezug auf das Magdeburger Recht im Ofner Stadtrechtsbuch dient im Rahmen der feierlichen Einleitung also nicht als Quellenbezeichnung, sondern lieferte dem Werk die nötige Autorität. Ausgehend vom Ofner Recht als eigenständigem Recht der Stadt Ofen verliert der Hinweis auf die Übereinstimmungen mit dem Magdeburger Recht dem Rechtsbuch zusätzlich Respekt.

Stattdessen suchte die Stadt Ofen nach Vorbildern im Donaubereich, so daß bei unbekanntem Rechtsproblemen jenes Recht angewandt wurde, das mit dem Warenverkehr nach Ofen gekommen war. "Traditions- und Erfahrungshintergründe" boten zwei ähnlich entwickelte Donauhandelsstädte: Wien und das mit Ofen um eine bedeutende Position im Donauverkehr rivalisierende Preßburg. Durch die Vermittlung Wiens kamen außerdem mehrere Stellen aus dem Schwabenspiegel in das Ofner Stadtrechtsbuch. Die rechtlichen Einwirkungen aus jenen Donaustädten erfolgten mittels der Verbindungen des Ofner Patriziats zur süddeutschen Kaufmannschaft. Die Kaufmannschaft war der Träger der grenzüberschreitenden Traditionen, die sich in der städtischen Rechtsordnung als Rechtsgewohnheiten der europäischen Handelswege niederschlugen. Diese Wirkung erstreckte sich auf die Vermittlung allgemeiner Rechtsprinzipien, die Gestaltung eines verkehrsfreundlichen Rechts und auf den Transfer der Rechtsgewohnheiten der Donauhandelsstädte.

Anhand der Übereinstimmungen von Themen und Methodik des Ofner Stadtrechtsbuches mit der römisch-rechtlichen Literatur kann auch die Wirkung des rezipierten römischen Rechts in der ungarischen Stadtrechtsentwicklung belegt werden. Parallele Stellen lassen sich insbesondere anhand der Analyse der tugendethischen Überlegungen des Prologs über Recht und Gerechtigkeit feststellen. Bei den philosophischen Ausführungen im Stadtrechtsbuch über den gerechten Richter und über die Wirkung des *bonum commune* in der Stadt können vor allem Übereinstimmungen mit den italienischen *Podest*-Spiegeln nachgewiesen werden.

Das Ofner Stadtrechtsbuch kann und sollte daher zukünftig in die Gattung der europäischen politischen Literatur eingeordnet werden.

Widmung

Der diesem Artikel zugrundeliegende Vortrag ist der Erinnerung an den ehemaligen Professor der Universität Szeged, György Bónis, gewidmet, einem ungarischen Rechtshistoriker von europäischer Bedeutung. Sein Werk ist auch heute noch von besonderer Bedeutung, denn er hat wesentlich zur Begründung der europäischen Grundlagen der ungarischen Rechtsgeschichtsschreibung beigetragen. Seine fremdsprachigen Publikationen machten die ungarische Rechtskultur für die ausländische Wissenschaft zugänglich; zudem hat er vorbildhaft Ergebnisse der ausländischen Methodikdiskussion bei der Erforschung ungarischer Rechtsinstitutionen angewandt. Nur die damaligen Wissenschaftspolitik verhinderte, daß er und sein mediävistischer Kollege Alajos Degré, die nachfolgenden Juristengenerationen von der Universität aus für die Erforschung der mittelalterlichen Rechtskultur motivieren

konnten und stattdessen diese beiden hervorragenden Forscher ihre wissenschaftlichen Kräfte auf Archivarbeiten konzentrieren mußten. Doch bleiben ihre umfangreichen Publikationen zu den Quellen der mittelalterlichen Rechtsentwicklung, die nicht nur für die ungarische, sondern auch für die europäische Rechtskultur von besonderer Bedeutung sind.